

NAĞİL JANRININ İNKİŞAFINDA KONTAMİNASİYALARIN ROLU

Xülasə

Məqalədə nağıl janrının inkişafında kontaminasiyaların rolundan bəhs olunur. Qeyd olunur ki, kontaminasiya nəinki nağıl repertuarının zənginləşməsində mühüm rol oynamış, həmçinin nağıl janrının forma və məzmun baxımından inkişafına səbəb olmuşdur. Onun sayəsində nağılların strukturu genişlənməmiş, qəhrəmanın həyatının müxtəlif anlarından bəhs edən nağıllar ortaya çıxmışdır. Nağıllar bir qəhrəman üzərində qurulmaqdan çıxmış, fərqli tələlərdən, fərqli qəhrəmanlardan bəhs edən nağıllar yaranmışdır. Bundan əlavə, kontaminasiya nağılları məzmun baxımından da inkişaf etdirmiş, obrazı açmaq, mövzunu inkişaf etdirmək, şaxələndirmək imkanları gətirmişdir. Sadalanan bu xüsusiyyətlər sayəsində nağıl janrının imkanları genişlənməmiş və epik folklorun aparıcı janrlarından birinə çevrilmişdir.

Açar sözlər: kontaminasiya, nağıl janrı, nağıl repertuarı, qəhrəman

Giriş. Kontaminasiya latınca *dolaşıcılıq*, qarışıqlıq anlamına gələn *contaminatio* sözündən yaranıb. Dilçilikdə bu ad altında struktur oxşarlığı, semantik və ya funksional yaxınlıq nəticəsində iki söz və ifadənin hissələrinin birləşməsi, çarpazlaşması yolu ilə yeni söz və ifadənin yaranması başa düşülür. Adətən şifahi nitqdə müşahidə olunan belə birləşmələr ədəbi dil normalarının pozulması nəticəsində baş verir. Məsələn, şifahi nitqdə tez-tez işlədilən *imkan yaratmaq* söz birləşməsi *imkan ver + şərait yarat* söz birləşmələrinin komponentlərinin kombinasiyası nəticəsində yaranmışdır. Dilçilikdə belə birləşmələrə əsasən frazeoloji və sintaktik vahidlər arasında (danışıq nitqi üçün xarakterik konstruksiyaların qarışdırılması) rast gəlinir. Bu gün də bu üsuldan bir çox xalqlarda yeni leksik vahidlərin yaranmasında aktiv istifadə olunmaqdadır.

Kontaminasiyanın dilçilikdə qəbul olunmuş anlamı folklorşünaslıqda da müəyyən dövrə qədər hakim olmuşdur. A.N.Veslovski, N.İ.Kravsov, V.P.Anikinin əsərlərində kontaminasiya məhz bu cəhətdən izah olunur. V.P.Anikin o birləşmələri kontaminasiya hesab edir ki, orada kombinasiyanı təşkil edən tərəflər arasında birbaşa əlaqə yoxdur, birləşmə zahiri

xarakter daşdığından məna bütövlüyü yaratmır və bütöv əsər təsiri bağışlamır. Birləşməni təşkil edən tərəflər öz müstəqilliyini qoruyub saxladığı üçün onların sərhədləri, süjetlərin harada başlayıb harada qurtardığı açıq-aydın bilinir. Ona görə də araşdırıcı yazır: "Kontaminasiya müxtəlif səciyyəli lirik və epik motivlərin, sti-uasiyaların bədii mənalarnı qoruyub saxlamaqla əsassız birləşməsi, qarışdırılmasıdır" [1, s.79].

1951-ci ildə SSRİ Elmlər Akademiyasının "Xəbərlər"ində M.P.Ştokmarın "Rus xalq poeziyasında mətnlərin kontaminasiyası" məqaləsinin çapından sonra kontaminasiyaya münasibət dəyişir. Bilinə və rus xalq mahnılarında birləşmələri izləyən M.P.Ştokmar kontaminasiyaların mexaniki birləşmə deyil, özünün müəyyən qanunauyğunluqları olan yaradıcılıq hadisəsi olduğunu təsbit edir. Bu yanaşma sonralar N.M.Vedernikova, R.P.Matveyeva, T.Q.İvanova və E.A.Tudarovskayanın araşdırmaları ilə daha da inkişaf etdirilir. R.P.Matveyevanın kontaminasiya haqqında dediyi fikirlər bu istiqamətin tərəfdarlarının görüşlərini açıq-aydın ifadə edir: "Biz o çoxsüjetli nağılları kontaminasiya hesab edirik ki, onların birləşməsi heç yədəki hadisələrin gedişinə təsir edir, vahid

kompozisiya və üslubu ilə bütöv sistem təşkil edir" [2, s.86].

Beləliklə, folklorşünaslıqda kontaminasiyadan bəhs edən tədqiqatçılar iki qrupa ayrılır. Bir qrupu yaradıcı, digər qrupu isə mexaniki birləşmələri kontaminasiya hesab edir. Fikrimizcə, hər iki halda biz kontaminasiya hadisəsi ilə qarışdırırıq. Sadəcə olaraq, ümumi qanunauyğunluqlar gözlənilmədiyi təqdirdə kontaminasiya yaradıcı şəkildə alır, əsas süjetin inkişafına, obrazın açılmasına xidmət edir, amma bu qanunauyğunluq gözlənilmədikdə mexaniki xarakter kəsb edir və bütöv əsərə çevrilə bilmir. Bu birləşmələrin hər ikisinin eyni prosesin müxtəlif tərəflərini əks etdirməsi T.Q.İvanovanın, T.V.Zuyevanın araşdırmalarında da öz təsdiqini tapmışdır [3, s.400].

Kontaminasiyanın nağıl repertuarının zənginləşməsində oynadığı rolu başa düşmək üçün bir fakta diqqət yetirək. Bu gün Azərbaycan nağıl repertuarına 700-ə qədər süjet məlumdur, amma nağılların sayı minlərlə ifadə olunur. Nağılların sayının bu qədər çoxluğu təkcə ənənəvi süjetlərin variantlaşması hesabına baş vermir, onların bir qismi müxtəlif süjetlərin birləşməsi nəticəsində yaranan yeni nağıllardır.

Kontaminasiya nağıl repertuarını zənginləşdirməklə yanaşı, həm də nağılların forma və məzmun baxımından inkişafına səbəb olmuşdur. Belə ki, nağılların sərhədini genişləndirməklə, janrın imkanlarını artırmış, mövzunu inkişaf etdirməyə, əsas konfliktə dərinləşdirməyə, personajı açmağa, ona məxsus xüsusiyyətləri daha qabarıq, maraqlı cizgilərlə verməyə şərait yaratmışdır. Bunun nəticəsində "Gül sənəvərə neylədi", "Cəlayi-vətən", "Cantiq", "Ax-vax", "Hatəm", "Ağ atlı oğlan", "Hillilim və Güllülüm" kimi müxtəlif süjetlərin birləşməsindən təşkil olunmuş maraqlı nağıllar ortaya çıxmışdır. Belə nağıllar təkcə maraqlı kompozisiyaları ilə diqqəti cəlb etmir, həm də yüksək bədii xüsusiyyətləri ilə seçilir və məxsus olduqları xalqın folklorunun sah nümunələri hesab olunur.

Deməli, kontaminasiya ənənəvi formanın yenidən doğuluşu, onun yenidən biçimlənməsidir. Onun sayəsində nağılların strukturu mürəkkəbləşmiş, qəhrəmanın həyat yolunun müxtəlif anlarını əks etdirən nağıllar ərsəyə gəlmişdir.

Məlumdur ki, nağıl süjetləri adətən bir qəhrəman üzərində qurulur və onun həyatının, ömür yolunun müəyyən anını əks etdirir. Mürəkkəb kompozisiyalı nağıllarda isə qəhrəmanın həyatının bir anı deyil, müxtəlif anları əks olunur. Məsələn, "Cəlayi-vətən" nağılında bir süjetdə ananın divlə əlbir olub oğlunu öldürmək istəməsindən, qəhrəmanın qardaşı sayəsində bu təhlükəni atlamasından, digərində qəhrəmanın suyun qabağını kəsmiş əjdahaya qarşı mübarizəsindən, üçüncü süjetdə qarının qəhrəmanı daşa döndərməsi, qardaşının onu xilas etməsindən bəhs olunur. Qəhrəmanın həyatının müxtəlif anlarını əks etdirən belə nağıllar məhz süjet çulğalaşmalarının nağılcılıq ənənəsinə gətirdiyi yeniliklərdən biridir.

Nağılların forma baxımından inkişafı onların bir qəhrəman üzərində qurulmaqdan çıxarmış, fərqli qəhrəmanlardan, fərqli tələlərdən bəhs edən mürəkkəb nağılların yaranmasına səbəb olmuşdur. Süjet çulğalaşmalarından təşkil olunan nağıllara diqqət yetirsək, əsas süjetdə ananın, asılı süjetdə atasının, asılı süjetdə oğlanların ("Şəms-Qəmər" nağılı), əsas süjetdə atanın, asılı süjetdə qızın ("İlanın arvadı" nağılı) başına gələn hadisələrdən bəhs edildiyinin şahidi olarıq. Üç süjetin birləşməsindən təşkil olunan "Ləlin nağılı"nda isə hər süjetin öz qəhrəmanı vardır. Müxtəlif qəhrəmanları və tələləri bir araya gətirmək məhz kontaminasiyaların nağılcılıq ənənəsinə gətirdiyi əsas yeniliklərdən biridir.

Nağılların forma baxımından inkişafı süjet çulğalaşmalarının fərqli formalarının yaranmasına səbəb olmuşdur. Belə nağıllarda sözləyici bir süjeti tamamladıqdan sonra növbəti süjetə məxsus epizodlarla hadisələri inkişaf etdirir. Bu vaxt kontaminasiyanı təşkil edən süjetlərin ardıcılığı düzxətli şəkildə alır. "Gül sənəvərə neylədi", "Cəlayi-vətən", "Ağ atlı oğlan" kimi bir çox nağıllarda süjetlərin düzülüşü düzxətlidir. Bəzi nağıllarda sözləyici əsas süjetə məxsus gedişlərlə nağılı başlayır, hadisələrin müəyyən inkişafından sonra digər süjetə keçid verir. Məsələn, "Cantiq" nağılında sözləyici nağılı TR 318 sayılı süjetə məxsus gedişlərlə başlayır. Qəhrəmanın doğuluşundan, şəkildəki qıza aşiq olma-

sından, qızın dalınca səfərə çıxmasından və yolda ona qeyri-adi adamların qoşulmasından bəhs etdikdən sonra qəhrəmanı naməlum bir şəhərə gətirməklə yeni bir süjetə keçid verir. Bundan sonra hadisələr "Suyun qabağını kəsmiş əjdaha" (TR 300) süjetinə məxsus epizodlarla davam edir. Həmin süjet yekunlaşdıqdan sonra sözləyici yenidən əsas süjetə qayıdır və nağılı bu istiqamətdə inkişaf etdirir. Deyilənlərdən əlavə, əsas və əsl süjetlərin zıqzıqlı kombinasiya adlandırdığımız daha mürəkkəb birləşməsinə də rast gəlinir. Belə nağıllarda sözləyici hadisələrin müəyyən inkişafından sonra əsl süjetə keçir, ondan bir qədər bəhs etdikdən sonra yenidən əsas süjetə qayıdır. Əsas və əsl süjetlərin xalçaya ilmə vurulmuş kimi bu cür bir-birinə toxunuşuna "Şahzadə Mütalib", "İbrahim" nağıllarında rast gəlinir. "Şahzadə Mütalib" nağılında sözləyici "İtgin düşmüş arvadın axtarılması" (TR 400) süjetinə məxsus epizodlarla nağılı başlayır, qəhrəmanın evi tərk etməsindən sonra "Qızıl dağ" (TR 936) süjeti ilə nağılı davam etdirir. Amma bu süjeti də axıra qədər inkişaf etdirmir, tacirin qəhrəmanı dağın başında ölməyə tərk etməsi və onun dağdan enməyən yolunu tapmasından yənikdən sonra yenidən əsas süjetə məxsus gedişlərlə nağılı davam etdirir. Qəhrəmanın göldə çimən pəri qızlardan kiçiyinin cildini oğurlayıb onunla evlənməsi, qızın cildini ələ keçirib qeybə çəkilməsi və qəhrəmanın onu axtarmağa yollanmasını verdikdən sonra yenidən əsl süjetə qayıdır, sonda da nağılı əsas süjetə məxsus gedişlərlə tamamlayır. Kifayət qədər mürəkkəb olan bu tip kombinasiyalar şifahi ənənədə o qədər də geniş yayılmayıb, yalnız bir neçə nağılda müşahidə olunur.

Kontaminasiya nağılların həm də məzmun baxımından inkişafına səbəb olmuş, əsas mövzunu davam etdirmək, yeni konflikt yaratmaqla hadisələri şəxsləndirmək, əsas obraza xas müəyyən əlamət və xüsusiyyətləri daha qabarıq vermək kimi bir çox yeni imkanlar gətirmişdir. Məsələn, "Məlik Məmmədlə Məlik Əhməd" nağılı üç süjetin birləşməsindən təşkil olunub. Birinci süjetdə Məlik Məmmədin yeddi qardaşın bacısına aşiq olmasından, dostunun köməyi ilə qızın qardaşlarının nikah tapşırığını yerinə yetirib onunla evlənməsindən (TR 516);

ikinci süjetdə divin qızı qaçırtmasından, qızı xilas etməyə gedən Məlik Əhmədə yolda qeyri-adi adamların qoşulmasından, Məlik Əhmədin divi öldürüb qızı xilas etməsindən (TR 301); üçüncü süjetdə isə Məlik Əhmədin Məlik Məmmədi nikah gecəsi gözləyən təhlükələrdən xilas etməsindən və sirri açdığı üçün daşa dönməsindən bəhs olunur (TR 525*). Nağılın baş qəhrəmanı Məlik Məmməd olsa da, aktiv personaj Məlik Əhməddir. Əsas süjetdə hadisələrin inkişafı Məlik Əhməd obrazını açmağa kifayət etmədiyindən, sözləyici bu obrazı açmaq üçün əlavə süjetləri nağıla daxil edir. Məlik Əhməd yeddiqardaş divin nikah tapşırıqlarını yerinə yetirərək onların bacısını öz dostuna alır, Ağ divi öldürüb dostunun arvadını azad edir, dostunu nikah gecəsi gözləyən təhlükələrdən xəbər tutub onu xilas edir. Nəticədə sözləyici onun dost yolunda çatlaşdığı çətinlikləri, məşəqqətləri daha güclü şəkildə verməyə nail olmuşdur. Yaxud, "Ləlin nağılı"nda qardaşlar atalarından miras qalmış ləli kimin oğurladığını tapmaq üçün saraya yola düşürlər. Bundan sonra sözləyici TR 925**, TR 925*A sayılı süjetlərə məxsus epizodlarla nağılı davam etdirir. Qardaşlar yoldakı izə görə itmiş dəvənin əlamətlərini söyləyirlər, onlara təklif olunan yemək və içkilərin itətidən, insan qanından hazırladığını, padşahın isə bağban oğlu olduğunu müəyyən edirlər. Bunlardan bəhs etdikdən sonra sözləyici hadisələri yenidən əsas süjetin üzərinə gətirir və qardaşların onlara söylənən nağıl-tapmacaya verdikləri cavaba görə ləli oğurlayanın onlardan hansı olduğu müəyyən edilir. Belə birləşmələr qəhrəmanı müvəqqəti olaraq əsas məqsəddən uzaqladırsa da, obrazın açılmasına, onun yeni tərəflərinin üzə çıxarılmasına kömək edir. Bu birləşmələr sayəsində qardaşların uzaqgörənliyi, hazırcavablılığı, müəyyən əlamətlərə görə naməlum obyekt haqqında məlumat vermək bacarıqları üzə çıxarılır. Sözləyici bu süjetləri birləşdirməklə, təkcə nağılın həcmi genişləndirmir, eyni zamanda obrazı açır, onu başqa tərəfi, başqa yanları ilə bizə tanıdır.

Kontaminasiya nağılların struktur imkanlarını genişləndirsə də, bütün bunlar ümumi nağıl qanunauyğunluqları gözlənilməklə həyata keçirilir. Belə qanunauyğunluqlardan biri əsl

süjetin əsas süjetə daxil edilməsidir. Nağılların strukturunu gözdən keçirdikdə bir çox hadisələrin məhz yolda baş verdiyinin şahidi oluruz: qəhrəman yolda ikən sınaqlara məruz qalır (vəzir pəhləvan qiyafəsində saraya göndərdiyi qızlarının yolda qabağını kəsb gücünü yoxlayır); qəhrəman sehrli köməkçi və vasitələrlə yolda qarşılaşır; qarşıya qoyduğu məqsədə çatmaq üçün köməkçilərdən lazımı məsləhət və tapşırınaj yolda alır. Bahadırlıq nağıllarında qəhrəmanın fiziki gücünü artırmaq üçün əsas məqsədlə heç bir əlaqəsi olmayan gedişlər nağıl strukturuna məhz qəhrəman yolda ikən daxil edilir (TR). Gətirilmiş misallardan da görüldüyü kimi, yol yeni gedişlərin, yeni süjetlərin nağıl strukturuna daxil edilməsi üçün ən münasib andır. Mürəkkəb kompozisiyalı nağıllarda da yeni süjetlərin nağılın strukturuna məhz qəhrəman yolda ikən daxil edilir.

Digər bir qanunauyğunluq nağıl zamanı ilə bağlıdır. Bədi ədəbiyyatdan fərqli olaraq nağıllarda zaman bir istiqamətlidir. D.S.Lixaçev yazır: "Nağıllarda zaman həmişə bir istiqamətdə inkişaf edir və heç vaxt geri qayıtmır. Hekayə həmişə onu irəli atır. Ona görə də nağılda statik təsvir yoxdur" [4, s. 209-334]. Mürəkkəb kompozisiyalı nağıllarda da sözləyici nağılın strukturunu yeni süjetlərlə hesabına nə qədər genişləndirsə də, zamanın axarlığını qoruyub saxlayır. Əsl süjeti əsas süjetə tabe etdirməklə və ya onun bir komponentinə çevirməklə oradakı zamanın davamlığını gözləyir. Əsl süjetdəki hadisələr əsas süjetdəki zamandan əvvəl baş verdiyi təqdirdə isə onları hadisə şahidlərinin dilindən verməklə, zamanın davamlığını, axarlığını saxlayır. Məsələn, mürəkkəb nağılların təşkilində sıx-sıx istifadə olunan Sınavar padşahın, torçunun, qaltağçının və s. başına gələn hadisələr ümumi nağıl zamanından əvvəl baş verir, amma həmin əhvalatlar hadisə şahidlərinin öz dilindən nağıl olunduğu üçün onun danışılması nağıl zamanına uyğun gəlir.

Mürəkkəb nağıllarda sözləyici nəinki zamanın axarlığını, həm də qəhrəmanın xarakterini, əsas keyfiyyətlərini kombinasiyanı təşkil edən bütün süjetlərdə qoruyub saxlayır. Bu prinsip pozulduqda təqdirdə nağılın hissələri arasında üslub uyğunsuzluğuna, onun parçalanmasına gətirib çıxarır. "Sehrli söz" (TR 571B) və

"Solmayan gülü gətirmək" (TR 467) süjetlərindən təşkil olunmuş "Keçəlin nağılı"nda baş rolun iştirakçısı keçəldir, xarakterinə uyğun olaraq o hiylə və kələklə hərəkət edir. Sahib olduğu sehrli xüsusiyyəti də (insanları bir-birinə yarıdırmaq qabiliyyətini) şeytani aldatmaqla əldə edir. Sözləyici bunu nəzərə alaraq əsl süjetin tərkibində də qəhrəmanın bu tərəflərini önə çıxardır. Məlumdur ki, sehrli nağıllarda qəhrəman sehrli əşya və köməkçilərin köməyi ilə fəaliyyət göstərir, onların vasitəsi ilə qarşıya qoyduğu məqsədə çatır [5, s.168]. Bu nağılda isə həmin köməkçiləri biz görmürük. Birinci tapşırığın icrası zamanı qəhrəman təsadüf nəticəsində göy muncuğu tapır, növbəti tapşırığın icrasında hiylədən istifadə edir, çarhovuzun suyunu boşaldıb yerinə çaxır tökməklə əjdahanın ağzındakı ləli əldə edir.

Kombinasiya boyu qəhrəmanın xarakterinin gözlənilməsi nağıla bir tamlıq, bütövlük gətirir, amma bunu bir qanun kimi qəbul etmək lazım deyil. Çünki bunun əksi ilə də qarşılaşırıq. Məsələn, "Şirzad" nağılı sehrli və qəhrəmanlıq nağıllarının birləşməsindən təşkil olunub. Əsas süjet qan qisası üzərində qurulub və qəhrəmanın atasını öldürüb taxtı ələ keçirmiş vəzirə qarşı mübarizəsini əks etdirir. Bahadırlıq nağıllarına xas olaraq, qəhrəman şirin himayəsində böyüyür, qarşıya qoyduğu məqsədə fiziki gücü hesabına çatır, adla personaj arasında uyğunluq vardır. Köməkçilərin nağıl strukturundan çıxması qəhrəmana xüsusi aktivlik vermişdir: o heç bir köməkçinin yardımı olmadan fəaliyyət göstərir, düşməyə qarşı təkbaşına mübarizə aparır və s. Əsas süjet qurtardıqdan sonra sözləyici nağılı sehrli nağıl süjeti "Ağ quş" (TR 551) ilə davam etdirir. Əsas süjetdən fərqli olaraq burada tamamilə fərqli qəhrəman tipi ilə qarşılaşırıq. Əsas süjetdə aktivliyi ilə seçilən qəhrəman köməkçinin əldə edilməsindən sonra passivləşir, onun əvvəlki fəallığından əsər-ələmət qalır. Təkbaşına bir orduya qarşı mübarizə aparən qəhrəman adı tapşırığı da köməkçisiz icra edə bilmir. Bir-birinə zidd fərqli qəhrəman tiplərini eyni əsərdə bir araya gətirmək, fərqli kompozisiyalı süjetləri birləşdirmək, təbii ki, sözləyicidən xüsusi yaradıcılıq tələb edir. Ona görə belə birləşmələrə az rast gəlinir, əsasən də,

xüsusi peşəkarlığı ilə seçilən sözləyicilərin yaradıcılığı üçün xarakterikdir.

Sadalanan faktlar bir daha onu göstərir ki, süjet çulğalaşmaları peşəkar sözləyicilərin yaradıcılığının məhsuludur. Belə sözləyicilər nəinki gözəl nağıl ifaçıları idi, eyni zamanda nağılın strukturuna, onun quruluşuna bələd insanlar idi. Onlar nağılı ifa edə-ədə, onu yaşaya-yaşaya eyni zamanda onun qanunauyğunluqlarını da öyrənmişlər.

Ümumiyyətlə, kontaminasiya nağıl janrının inkişafında, nağılyaratma prosesində nə qədər mühüm rol oynasa da, etiraf etmək lazımdır ki, o, süjetlərin müstəqilliklərini itirmələrinə səbəb olur. Müstəqillik süjetlə məxsus bir xüsusiyyətdir. O heç bir süjetlə birləşmədən də sərbəst şəkildə bu və ya digər nağılı təşkil edə bilər [6, s.238]. Kontaminasiya olunmuş nümunələr şifahi ənənədə o qədər geniş yayılırlar ki, bu da süjetlərin müstəqil variantlarının arxa plana keçməsinə və tədricən unudulmasına səbəb olur. Məsələn, "Suyun qabağını kəsmiş əjdaha" (TR 300) süjetinin bəzə məlum 26 variantından yalnız biri müstəqil şəkildə mövcuddur, digər variantlarına başqa süjetlərlə kontaminasiya daxilində rast gəlinir. Eynilə "Ər itmiş arvadını axtarır" (TR 400) süjetinin 13 variantından yalnız ikisi, "Gəlinlərin sınınaması" (TR 402) süjetinin 12 variantından ikisi, "Göyçək Fatma" süjetinin 9 variantından ikisi, "Cins dəyişmə" (TR 514) süjetinin beş variantından biri müstəqil şəkildə mövcuddur. "Günahsız qızılquş" (TR 178D*), "Günahsız tutuquş" (TR 178C*), "Xarrat, dərzi və kimyagər" (TR 661*), "Usta və şeyirdi" (950), "Kim mərhəmətlidir" (TR 976), "Verilən cavab oğrunu ələ verir" (TR 976A), "Dəyişik düşmüş baş" (TR 976*A), "Hirsələnmiş sazışı" (TR 1000), "Oğru Əzrayıl qılığında" (TR 1525G) süjetlərinin isə, ümumiyyətlə, müstəqil variantlarına rast gəlinmir. Kontaminasiyanın bu cəhətini nəzərə alaraq N.M.Vedernikova haqlı olaraq qeyd edir ki, kontaminasiya bir tərəfdən ənənəvi material əsasında yeni süjet birləşmələri yaratmaqla nağılılıq ənənəsini dəstəkləyirsə, digər tərəfdən süjetlərin müstəqilliyini itirməsi nəticəsində ənənəni zəiflədir [7, s. 262]

Deməli, kontaminasiya sözləyicinin nağıllar üzərində həyata keçirdiyi yaradıcılıq hadisəsidir. Süjetlərin birləşməsi konfliktin güclənməsinə kömək edir, əsərin ideyasını daha qabarıq gözə çarpdırır, əlavə bədii informasiya verir. Folklorşünaslıqda uzun müddət sözləyicinin yaradıcılıq imkanları inkar edilmiş, onlara folklor mətnlərinin nəsildən-nəslə ötürülməsində vasitəçi kimi baxılmışdır. Halbuki sözləyici sadəcə nağılın karkasını mənimsəyir, sonradan özü onu formalaşdırır, ətə-cana gətirir, daha da genişləndirir, öz düşüncəsini, yanaşmasını ona hopdurur. Nəticədə mətn sözləyicidən sözləyiciyə, ifadan ifaya dəyişir, hər yeni ifa zamanı sözləyici auditoriyanın zövqünə, tələbinə görə onu yenidən yaradır, dinləyicilərin marağını nəzərə alaraq onu genişləndirir və ya qısaldır. Ona görə də folklorlarda bir süjetin müxtəlif variantları ilə qarşılaşırıq. Sözləyicinin yaradıcılıq təərəfləri, nağılyaratma prosesi zamanı həyata keçirdiyi yaradıcılıq işləri nağıl mətnlərinin özündə gizlənmişdir. Kontaminasiyaların öyrənilməsi nəinki həmin yaradıcılıq təərəflərini üzə çıxardır, həm də sözləyicinin şifahi ənənənin təkcə daşıyıcısı olmadığını, eyni zamanda bu ənənənin yaradıcısı olduğunu, yeni üsul və formalarla onu zənginləşdirdiyini göstərir.

Hər bir folklor mətni sadəcə mürəkkəb doğru bir inkişaf yolu keçmişdir. Nağıl mətnləri də öncə bir süjet əsasında təşkil olunan sadə mətnlər olmuş, nağılılıq ənənəsi inkişaf etdikcə, nağılyaratma üsulları genişləndikcə bir neçə süjetin birləşməsindən ibarət mürəkkəb kombinasiyalar üzə çıxmışdır. Nağılların inkişafının qanunauyğun bir prosesi olaraq meydana çıxan bu kontaminasiyalar nağılılıq ənənəsinin inkişafında, nağılların yeni forma və məzmun qazanmasında mühüm rol oynamışdır.

Nəticə. R.P.Matveyevanın da ifadə etdiyi kimi, kontaminasiya "formanın inkişafı ilə bağlıdır", "köhnə formanın yenidən doğuluşudur", amma əlavə süjetlər hesabına daha da mürəkkəbləşmiş, yeni məzmununda doğuluşudur. Onun sayəsində nağıl janrının imkanları genişlənməmiş, nağılların strukturu mürəkkəbləşib qazanmış, nağıllar tək qəhrəman üzərində qurulmaqdan çıxaraq, müxtəlif qəhrəmanların və talelərin bir arada verildiyi əsərə çevrilmişdir. Kontaminasiya

nağılılıq ənənəsini inkişaf etdirməklə yanaşı, nağılyaratma imkanlarını da artırmışdır. Kontaminasiya sayəsində hər bir xalqın nağıl repertuarında bənzəri olmayan, orijinal, məxsus olduğu xalqın nağıl repertuarının şah əsəri sayıla

biləcək nümunələr ortaya çıxmışdır. Bütün bunlar baş verərkən də nağılın ümumi qanunauyğunluğu – mətnin bədii təamlığı, zamanın axarlığı və s. qorunub saxlanmışdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Anikin 2007 – Аникин В.П. Теория фольклора. Курс лекций. 3-е изд. М.: КДУ, 2007. // <http://www.philologicalbook.ru/>-Филологическая книга
2. Matveyeva 1990 – Матвеева Р.П. Контаминация как творческий процесс в сибирском сказительстве (на материале волшебных сказок) // Русский фольклор Сибири. Элементы архитектоники: Сб. науч. тр. Новосибирск, «Наука», 1990.
3. Zuyeva-Kirdan 2002 – Зуева Т.В., Кирдан Б.П. Русский фольклор: Учебник для высших учебных заведений. М.: "Флинта", 2002.
4. Лихачев – Лихачев Д.С. Поэтика художественного времени // Лихачев Д.С. Поэтика древнерусской литературы. 3-е изд. М.: «Наука», 1979.
5. Пропр 1969 – Пропр В. Я. Морфология сказки. Изд. 2-е. М.: «Наука», 1969.
6. Путилов Б.Н. Фольклор и народная культура. СПб.: "Наука", 1994.
7. Vedernikova 1980 – Ведерникова Н.М. Общие и отличительные черты в сюжетосложении и стиле восточнославянских сказов (А-А 403, 409, 450, 511) / Типология и взаимосвязи фольклора народов СССР: Поэтика и стилистика. Москва: Издательство «Наука», 1980.
8. İvanova 1981 – Иванова Т.Г. К вопросу о контаминации в волшебной сказке (на материале беломорских сказок) // Русский Север: Проблемы этнографии и фольклора. Л.: «Наука», 1981.
9. Kravsov 1977 – Кравцов Н.И. Историческая поэтика фольклора // Фольклор. Поэтическая система М.: 1977.
10. Neklyudov – Неклюдов С.Ю. Движение и дорога в фольклоре. <http://www.ruthenia.ru/folklore/neckludov26.htm>
11. Ştokmar 1951 – Штокмар М.П. Контаминация текстов в русской народной поэзии / Известия АН СССР. Отделение литературы и языка. Том 10, вып. 2, 1951.
12. TR – Rüstəmzadə İ. Azərbaycan nağıllarının süjet göstəricisi. Bakı, "Elm və təhsil", 2013.
13. Tudorovskaya 1978 – Тудоровская Е.А. О контаминации сказочных сюжетов // Wiener Slavistischer Almanach, München: Universität München: Institut für Slavische Philologie, 1978. В. 2.
14. Vedernikova 1969 – Ведерникова Н.М. Контаминация в волшебной сказке // Филология. Сб. студ. и асп. работ филол. ф-та МГУ, 1969.
15. Vedernikova 1972 – Ведерникова Н.М. Контаминация как творческий прием в волшебной сказке / Русский фольклор. М.: 1972, том 13.
16. Веселовский А.Н. Собрание сочинение. Т. 16. Статьи о сказке. Л.: Изд-во Академии Наук СССР, 1938.

THE ROLE OF CONTAMINATION IN THE DEVELOPMENT OF TALE GENRE

Summary

The article is about the role of contamination in the development of tale genre. It is noted that, contamination played an important role not only in enriching the repertoire of tales, but also in the development of tale in terms of form and content. In this way the structure of fairy tales expanded and the tales appeared about different moments of the hero's life. The tales did not consist of only one hero, they dedicated to different destinies and heroes. In addition, contamination developed the tales in terms of content and made it possible to open the image and develop the subject. According to these features, the opportunities of tale genre expanded and became one of the leading genres of epic folklore.

Key words: contamination, tale genre, tale repertoire, hero

РОЛЬ КОНТАМИНАЦИИ В РАЗВИТИИ СКАЗОЧНЫХ ЖАНРОВ**Резюме**

В статье рассматривается роль контаминации в развитии сказочных жанров. Было отмечено, что контаминация сыграла важную роль не только в обогащении репертуара сказки, но и в развитии сказочного жанра с точки зрения формы и содержания. Благодаря этому расширились структуры сказок и появились рассказы о разных моментах жизни героя. Сказки ушли от того, чтобы быть построенными под одного героя, созданы рассказы о разных судьбах и о разных людях. Кроме того, контаминация помогает развить содержание сказки, даёт возможность открыть образ, развить и разнообразить его. Благодаря этим особенностям жанровые возможности сказок расширились и они стали одним из ведущих жанров эпического фольклора.

Ключевые слова: контаминации, жанр сказки, репертуар сказки, герой